

Ter inleiding Vijfentwintig jaar *Transaktie* en Nederlands onderzoek naar oorlog en vrede

Philip Everts, Herman de Lange en Ramses Wessel*

Inleiding: het begin

De eerste nummers van *Transaktie* verschenen in september en december 1971. Het waren proefnummers, want de redactie wilde afwachten hoe op het verschijnen van dit blad zou worden gereageerd. Het eerste nummer was geheel gewijd aan geweld en geweldloosheid. In het tweede nummer werden verschillende polemologische en internationaal-politieke onderwerpen aan de orde gesteld.

Hoewel het blad al vroeg een 'polemologenblad' werd genoemd, werden in de eerste reguliere jaargangen vanaf januari 1972 ook verschillende andere sociaal-wetenschappelijke onderwerpen behandeld. Toen schreven ook auteurs die tien of twintig jaar later niet meer zouden worden geassocieerd met wat wel eens de 'polemologencultuur' is genoemd.

De drijvende kracht achter de idee en de onderneming *Transaktie* was de polemoloog en socioloog Hylke Tromp, die in deze jaren als onderzoeker experimenteerde met simulatie-onderzoek samen met zijn collega Peter Boskma en tevens bezig was met onderwerpen uit de militaire sociologie. Met de journalist Jan Stoof, de filosoof Jos van Dijk, en polemoloog Ben ter Veer vormde hij de eerste redactie van *Transaktie*. Deze vier zorgden voor de omvorming tot *Transaktie* van het blad G3, dat werd uitgegeven door de katholieke geestelijke verzorging in het leger en in het verleden regelmatig voor opschudding in de krijgsmacht en daarbuiten had gezorgd. Als uitgever werd Gooi en Sticht in Hilversum aangezocht. De tweede bron van *Transaktie* was het maandblad *Nieuwe Literatuur over oorlog en vrede* dat door de medewer-

* Dr Ph.P. Everts, prof.dr H.B.M. de Lange en drs R.A. Wessel zijn redacteuren van *Transaktie* en verbonden aan respectievelijk de universiteiten van Leiden, Groningen en Utrecht.

TRANSAKTIE

kers van het Polemologisch Instituut werd uitgegeven. Gedurende acht jaar was *Nieuwe Literatuur* verschenen als een referatentijdschrift waarin nieuwe en relevante artikelen en boeken werden samengevat en voorgesteld aan een belangstellend publiek. Gedurende de laatste twee jaar was men thematische nummers gaan uitgeven die werden ingeleid door een van de medewerkers van het Polemologisch Instituut in Groningen. *Nieuwe literatuur* ging op in *Transaktie* hoewel nog verschillende jaren deze afzonderlijke rubriek werd aangehouden.

Polemieken en standpunten

Toen *Transaktie* begon te verschijnen was de polemologie in rep en roer. Het polemologisch onderzoek werd nu eens niet aangevallen door die sociale en politieke groepen die een verrassingsaanval van de Sovjet-Unie en permanente militaire en geestelijke waakzaamheid predikten; deze keer werd de polemologie van binnenuit gekritiseerd en aangevallen door jonge kritische onderzoekers (waaronder de Zweden Herman Schmid en Lars Dencik) en linkse studenten. De aanleiding tot de beroering in het vredesonderzoek waren onderzoekspapers van Amerikaanse politicologen/vredesonderzoekers op conferenties in 1968 en 1969 geweest waarin deze onderzoekers zich onder de vlag van empirisch, objectief en waarde vrij onderzoek zouden hebben schuldig gemaakt aan onderzoek ten dienste van de Amerikaanse oorlogvoering in Vietnam.

De kritiek van de nieuwe generatie luidde dat de traditionele vredesonderzoekers zich vooral concentreerden op het Oost-Westconflict door de nadruk te leggen op de versterking van de negatieve vrede. Als conflictmodel werd hier een zogenoemd symmetrisch model toegepast. Deze benadering zou eenzijdig zijn en het vraagstuk van de gerechtigheid of positieve vrede verwaarlozen. Oorlog doodt, maar er zou ook een vorm van geweld bestaan die op de lange duur doodt: structureel geweld. De 'kritische' vredesonderzoekers zouden zich op dat structureel geweld als onderzoeksthema en op de vestiging van positieve vrede moeten richten. De ivoren toren houding van waardevrije wetenschap zou plaats moeten maken voor geëngageerde wetenschap ten bate van verdrukten en armen. Het Noord-Zuidconflict was niet symmetrisch en de onderzoekers dienden hun kennis in dienst te stellen van de bevrijding van armoede en de bestrijding van ongerechtigheid. Voorbeelden van slecht en de menselijke vooruitgang remmend onderzoek was in de ogen van de critici ook het werk van polemologen uit de Verenigde Staten als Kenneth Boulding,

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel Anatol Rapoport, Herbert Kelman, Bruce Russett en David Singer. Zij kregen een korte periode een slechte naam totdat men ontdekte dat deze onderzoekers niet enkel kritisch waren, maar in wetenschappelijk opzicht in feite het meest hebben bijgedragen tot wetenschappelijke vestiging van het vredesonderzoek.

De kritische stroming, die zich vooral in Europa manifesteerde, werd in Scandinavië mede geïnspireerd door een onduidelijk soort anti-Amerikanisme (de Verenigde Staten was de verdorven natie terwijl op het Scandinavische platteland nog het paradijs op aarde bestond) en een nieuw soort 'klassestrijdersdom'. In de Bondsrepubliek kwam in het voetspoor van het jongerenprotest tegen de culturele en politieke immobiliteit in de periode 1949-1968 een *Kritische Friedensforschung* op die eerder beïnvloed was door kritische behavioristische onderzoekers op het gebied van de internationale politiek en oorlog en vrede zoals hierboven genoemd dan door de *Frankfurter Schule*. Ten slotte kwamen de Derde Wereld, de tegenstelling rijke versus arme landen en het vraagstuk van de onderontwikkeling op de agenda van de analyse van de internationale politiek te staan. Dit ging gepaard met veel kritiek op de economische en buitenlandse politiek van het rijke Westen. Deze drie ontwikkelingen tezamen verbreedden een beeld van de tendenties in het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de internationale politiek dat meer gegrondvest was op projecties ingegeven door angst en vertwijfeling dan op een grondige analyse van de werkelijkheid.

Wat was immers het geval? Er deden zich gelijktijdig allerlei totaal verschillende ontwikkelingen voor, zoals de opkomst van het RAF-terrorisme, van een nieuw links-beweging, een wonderlijke alliantie van anti-Amerikaanse stromingen bestaande uit critici van het Amerikaanse optreden van Vietnam, de Derde Wereld-bewegingen die het Amerikaanse economische egoïsme kapittelden, maar ook de vele 'Joachims van Babylon' in Europa, die de ondergang van de dominante Europese cultuur betreurden en niet bereid waren zich over te geven aan het zegevierende Amerika (de 'Amerikaanse uitdaging'). Tegelijkertijd bezweken in West-Europa binnen de jonge generaties allerlei 'oude' waarden en normen. Op al deze ontwikkelingen reageerden velen met grote angst. Zij vreesden allerlei revoluties die op de lange duur alleen maar de communisten en de Sovjet-Unie in de kaart zouden spelen.

Het gevolg was dat sommige ideeën van de vernieuwers voor anti-Amerikaans werden versleten hetgeen in het bipolaire wereldbeeld automatisch een pro-Russische houding of ten minste meeloperij (*fellow traveling*) zou betekenen. De weerstand en de verwording hiervan door

TRANSAKTIE

oudlinks of het centrum werden op hun beurt door de vernieuwers als reactionair beschouwd. Deze groepen werden expliciet of impliciet beschuldigd van kritiekloos pro-Amerikanisme enzovoort, als waren zij Europese klonen van Latijns-Amerikaanse dictatoren als Pinochet, Stroessner en Videla.

Er ontstond door dit alles een enorme verruwing in de wederzijdse beeldvorming. De voorstanders van prudente ontwapening en tweezijdige wapenbeheersing werden versleten voor naïeve ontwapenaars, aanhangers van het gebroken geweepte die toch de poorten van het land voor de Duitse legers en nationaal-socialisten hadden geopend. De voorstanders van een prudente bewapening werden agenten van het Militair Industrieel Complex (MIC), aanhangers van het militarisme en bellicisme genoemd. Nieuwe of andere woorden en begrippen die de ene groep ontwikkelde, werden niet op hun merites gewogen en aandachtig beoordeeld door de andere groep, maar bijna onmiddellijk afgewezen als afkomstig van het verkeerde kamp met de verkeerde intenties.

Volgens de Scandinavische critici zouden de vredesonderzoekers een soort wetenschappelijke Che Guevara's in de bevrijdingsoorlog tegen het structurele geweld moeten worden. Ook in Nederland deden zich polemieken voor tussen de polemologen en hun linkse critici. Een Polemologische Studiegroep Amsterdam deed van zich spreken met het boek *Kontroversiële polemologie* uit 1972 die meende dat 'de wetenschappelijke arbeiders' hun kennis aan het anti-establishment ter beschikking zouden moeten stellen. Om het Nederlandse publiek te laten proeven waar het in deze discussies om ging, redigeerde de polemoloog Hylke Tromp een bundel *Kritische polemologie*, waarin hij in vertaling enkele kernstukken uit het West-Duitse en Scandinavische kritische vredesonderzoek had opgenomen. De behoefte aan deze bundel laat overigens zien dat geen echt originele bijdragen uit Nederland werden geleverd aan dit debat.

De jurist/polemoloog B.V.A. Röling, die in 1962 het Polemologisch Instituut aan de RU Groningen had opgericht was al gewend geraakt aan kritiek van 'rechts' die de kritiek op het Westerse beleid zag als een gevaarlijke vorm van *fellow traveling* en van wetenschappelijke zijde die de polemologie kenschetste als *politics in disguise*. De 'linkse' kritiek raakte hem wel — hij meende dat 'kritische polemologie' een tautologie vormde — maar hij liet zich door deze kritiek uit binnen- en buitenland niet uit het veld slaan. Ten aanzien van de gewraakte kwestie van de handhaving van de negatieve vrede in het kernwapentijdperk heeft hij eens geschreven:

Ter inleiding

Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel

“De vrede heeft een prijs, die hoog kan liggen voor bevoorrechte individuen en volken. Hier ligt een reden te meer om vredesactie te richten op negatieve en positieve vrede. Negatieve vrede is negatief: ontbreken van oorlog. Oorlogen die voorkomen worden, spreken niet tot de verbeelding. De offers die ervoor gebracht werden, worden aan lichaam en ziel beleefd, maar de niet-ontstane oorlog wordt nauwelijks ondergaan. Wrevel zou kunnen ontstaan over wat werd prijsgegeven, en wat niet kan worden afgewogen tegenover wat werd voorkomen. Het niet-optreden van de NAVO ter voorkoming van de bezetting van Tsjechoslowakije in 1968 laat bittere gevoelens achter, als men de fantasie mist zich te realiseren wat wel optreden waarschijnlijk zou hebben meegebracht.” (Röling 1971, pp. 532-533)

De andere kant van de medaille werd wel degelijk gezien zoals bijvoorbeeld blijkt uit een artikel van de polemoloog Peter Boskma (1973) waarin hij immobiliteit de prijs van de afschrikking en de veiligheid in Europa noemt:

“Het bevroren van de status-quo is echter op een langere termijn geen oplossing voor de Europese veiligheidsproblematiek; het zal die eerder vergroten. Het richt alle aandacht in het denken op de ‘negatieve vrede’ en belemmert het zoeken naar nieuwe oplossingen. Voor een werkelijke oplossing van de veiligheidsproblemen heeft juist het denken in termen van ‘positieve vrede’ een hoge prioriteit.” (p. 30)

Interessant is dat dit concept van negatieve vrede aan het eind van de jaren tachtig, nu weergegeven als detentepolitiek, opnieuw ter discussie werd gesteld in de vorm van het vrijheid-veiligheid-dilemma. Nu was het de Britse auteur Timothy Garton Ash die in zijn boek *In naam van Europa: Duitsland en het gespleten continent* uit 1993 stelde dat de westerse en vooral de Duitse SPD ontspanningspolitiek had bijgedragen tot een vergroting van de onvrijheid van de verschillende Centraaleuropese landen die afhankelijk waren van Moskou.

Vrede en ontwikkeling

Het zou overigens een misverstand zijn te denken dat de polemologie zich in de jaren zeventig alleen maar met wapens en nog eens wapens bezighield. Het Oost-Westconflict en de bewapeningsproblematiek vulden weliswaar ook een belangrijk deel van de kolommen van *Transaktie*, maar het armoedevraagstuk, het probleem van de ontwikkeling, het geweld in de Derde Wereld (wapenhandel, militaire dictaturen, militarisme en burgeroorlog) en het vraagstuk van de gerechtigheid vormden geen onbekend terrein. Over deze onderwerpen

TRANSAKTIE

werd overigens overwegend incidenteel en vaak niet systematisch geschreven omdat de polemologen zijdelings met deze vraagstukken in aanraking kwamen. Iedereen deed wel wat aan Vietnam, Angola, militaire dictaturen en militarisme, maar niemand specialiseerde zich in deze vraagstukken. Men beperkte zich, onvriendelijk gezegd, tot het schrijven van 'voetnoten bij het wereldgebeuren'.

Polemologen hielden zich ook niet uitsluitend met internationale oorlogen bezig. Hun focus was vanaf het begin breder. In zijn destijds geruchtmakende boek *De Navo-staarders* uit 1974 schreef Hylke Tromp in het begin:

“Legers bestaan. Ze vechten zelden of nooit, want oorlogen zijn er niet veel en voorzover ze er nog zijn, komen legers er steeds minder aan te pas. De echte ouderwetse oorlogen .....- je vindt ze niet meer, het is zoeken naar verloren tijden. Opstanden en revoluties beheersen het wereldbeeld.” (p. 20)

Burgeroorlog, revolutie en opstanden waren onderwerpen waar de polemologie zich ook in de jaren zestig al mee bezig had gehouden. In de serie Publikaties van het Polemologisch Instituut verschenen in die tijd ook enige studies of bundels artikelen aan deze problemen gewijd. Binnen het vredesonderzoek had met name Røling altijd een onderscheid gemaakt tussen de begrippen *ius pacis* en *ius belli*. De laatste was een rechtsvorm waarin de kwestie van de verhindering van de oorlog centraal stond. Dat wil zeggen de handhaving van de negatieve vrede in de Koude Oorlog en de stabilisering en de terugdringing van de bewapeningswedloop tussen Oost en West. In het begrip *ius pacis* werden daarentegen de nieuwe wereldpolitieke ontwikkelingen die werden bevorderd door processen van integratie en interdependentie, aan de orde gesteld. Het ging niet alleen om het wapenprobleem maar ook om de opheffing van onrecht en ongelijkheid in de wereld en de bevordering van welvaart voor alle volkeren en mensen.¹

Transaktie in rustiger vaarwater

Vanaf 1983 kwam *Transaktie*, mede doordat Fenna van den Burg het hoofdredacteurschap overnam en de redactie werd ververst, in rustiger vaarwater. De periode van de polemieken en polarisatie was voorbij of-schoon in Nederland in de eerste helft van de jaren tachtig nog een heftige publieke discussie woedde over de rol van kernwapens, de plaatsing van kruisraketten in Nederland, de moraliteit of immoraliteit van kernwapens en afschrikingsstrategieën, die ook in *Transaktie* haar sporen naliet. Oude conflicten zoals de schijnbare conceptuele,

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel
theoretische en inhoudelijke tegenstelling tussen de wetenschap van de internationale betrekkingen en het vredesonderzoek werden stap voor stap bijgelegd. Een goed voorbeeld vormt het evenwichtige proefschrift van de polemoloog Jaap Nobel over Hans Morgenthau uit 1985. In februari 1974 had dezelfde auteur zich nog aanzienlijk kritischer over Morgenthau uitgelaten:

“Het [boek] is echter opgetrokken op de basis van een theorie die aan alle kanten rammelt. (...) Als formele theorie schiet de machtstheorie te kort omdat zij inconsistent is, dat wil zeggen tegenstrijdige beweringen bevat; als empirische theorie, omdat zij niet in overeenstemming is met de feiten; als normatieve theorie (theorie van het rationele handelen) schiet zij te kort omdat uit de machtstheorie geen duidelijke richtlijnen volgen.” (p. 28, 31)

De toon van de artikelen was minder strijdlustig en meer beschrijvend, analyserend en evaluerend. Werd *Transaktie* in de jaren zeventig soms pejoratief als het 'polemologenblaadje' afgedaan, in de jaren tachtig veranderde dit, wat ook blijkt uit de lijst van behandelde onderwerpen en van auteurs die steeds meer uit de brede kring van politiek-wetenschappelijke, historische, sociaal-wetenschappelijke en juridische disciplines afkomstig waren.

Een voorlopige afronding

In Nederland waren in de jaren zestig en zeventig achteraf gezien de voorwaarden voor een goede ontwikkeling van het vredesonderzoek niet gunstig. Er bestond nauwelijks een wetenschappelijke traditie van de leer van de internationale betrekkingen, militaire wetenschappen werden mondjesmaat onderricht, hoofdzakelijk als kundes en beleid en het vak strategische studies is hier ook nadien nooit van de grond gekomen.² Wat internationaal en buitenlands was werd in deze disciplines op een eigenaardige manier 'vernederlandst'. Het vak werd een soort 'politiekkundig' kader waarbij de internationale gebeurtenissen de context en de aanleiding vormden voor exercities in primair Nederlandse perspectieven, onderwerpen en interesses. Terwijl in Amerikaanse tijdschriften theoretische problemen en empirische puzzels de thema's bepaalden waarover werd geschreven was in Nederland de politieke agenda bepalend. Voorzover er een maatschappelijke vraag bestond naar polemologische kennis — en die was er — was men te weinig geneigd aan de verleiding weerstand te bieden om voor radio en tv de rol van de deskundige te spelen.

Men kan zelfs argumenteren dat er in Nederland geen werkelijke

interesse bestond voor de complexiteit van de internationale politiek en de grote wereldvraagstukken. Voorzover er wel interesse bestond, werden de onderwerpen en kwesties in panklare en behapbare lappen opgedeeld en vervolgens in een Nederland-centrisch korset opgesloten.

Was in de loop der jaren al gebleken dat degenen die de stoot tot het systematisch onderzoek van de factoren van oorlog en vrede hadden gegeven wellicht te optimistisch waren geweest en te weinig oog hadden voor de problemen die zich in de loop der jaren manifesteerden, voor het einde van de Koude Oorlog kon men nog menen dat het onderzoek wellicht hier en daar bijstelling behoefde maar niet meer aan de groeistuipen van de jeugd leed en gaandeweg volwassen was geworden (Nobel (ed.) 1991). Het echter is niet voor niets — zo zou men kunnen redeneren — dat aan het einde van de jaren tachtig met de val van de Berlijnse muur en de verdamping van de bewapeningswedloop niet enkel het onderzoek op het gebied van oorlog en vrede in ernstige institutionele problemen is geraakt, maar ook de wetenschap van de internationale betrekkingen aan sommige Nederlandse universiteiten op een zijspoor is gerangeerd. Dit was immers, zou men kunnen zeggen, het gevolg van pastorale bevlogenheid, betweterij en onverbeterlijke hang naar wereldverbetering aan de ene kant en overduidelijk falen van de wetenschappelijke onderzoekers (die zich bovendien achteraf veel te eenzijdig met bepaalde problemen zoals de gevaren van de bewapening bleken te hebben beziggehouden) aan de andere kant, waar men in het verleden te weinig oog voor had gehad.

Het beeld van een permanente oorlog tussen wereldverbeteraars en realisten is echter in velerlei opzicht een vertekend beeld. Waar het voor de jaren zestig en zeventig nog enige overeenkomst met de werkelijkheid heeft, is het al vanaf 1980 niet meer adequaat. De oude debatten hebben wellicht wonden geslagen en een beeldvorming in stand gehouden die ook destijds al niet, of niet meer, werkelijk overeenstemde met de nieuwe feiten.

Dat de genoemde, en zeer evidente, institutionele problemen zijn veroorzaakt door wetenschappelijk falen lijkt ons evenzeer een overtrokken conclusie.³ Tenzij de rekening van vroegere conflicten en vroeger verzuim werd gepresenteerd. Want juist sinds de tweede helft van de jaren tachtig begonnen — zoals in dit nummer wordt gedocumenteerd — het vredesonderzoek en de wetenschap van de internationale betrekkingen vruchten af te werpen. Opnieuw geldt dat de kolommen van dit blad daarvan ook getuigenis afleggen. Waarschijnlijk zijn wel de aanvankelijk door polemologen en hun potentiële afnemers gewekte verwachtingen en de pretenties veel te groot geweest waardoor calamiteiten niet te vermijden bleken. Als

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel
gevolg van dergelijke fiasco's ontstond vaak de mening dat de betrokken onderzoekers te grote klompen hadden aangetrokken. Daarna werd via administratieve en bestuurskundige maatregelen de klomp op maat gesneden waardoor de kap kapot is gegaan. Anno 1996 dreigt de hele klomp waardeloos te worden omdat er geen substantieel hout is overgebleven.

Vijfentwintig jaar onderzoek naar het oorlogsvraagstuk

Dit nummer bestaat uit een volgens een gemeenschappelijke opzet uitgevoerde reeks artikelen waarin voor een aantal deelgebieden en thema's van polemologisch onderzoek wordt nagegaan wat op die gebieden in de vijfentwintig jaar die *Transaktie* nu bestrijkt (ruwweg van 1970 tot nu) op wetenschappelijk terrein is gedaan en gepubliceerd door onderzoekers in het Nederlandse taalgebied.⁴ In het kader van dit jubileum is bovendien door J.H. de Wilde een systematische index vervaardigd op hetgeen in de vijfentwintig jaar van zijn bestaan in *Transaktie* is verschenen.⁵ Tezamen genomen vormen zij een berede-
neerde bibliografie van vijfentwintig jaar Nederlands onderzoek en stellen ze ons in de gelegenheid de balans op te maken van wat wel en niet werd bereikt. Weten we nu meer dan vijfentwintig jaar geleden?

De opzet; vragen

Idealiter zouden in ieder artikel achtereenvolgens, de volgende vragen aan de orde moeten komen:

- Welke zijn op het door de auteur bestreken (en door hem eerste omschreven) terrein de belangrijkste behandelde thema's van onderzoek?
- Zijn daarin in de tijd verschuivingen te constateren? Waar hangen die mee samen (internationale politieke ontwikkelingen, modes, vooruitgang in het onderzoek)?
- Wat zijn de belangrijkste publicaties en welke uitkomsten bieden die? Is er sprake van een eigen Nederlandse visie of bijdrage aan de internationale kennis?
- Kun je van voortgang of cumulatie van kennis spreken op het onderhavige terrein?
- Zijn er in de tijd belangrijke lacunes te bespeuren, vooral in vergelijking met wat elders gebeurde?
- Hoe moet het nu verder met dit onderzoeksgebied (welke richting en thema's dringen zich op)?

De lezer kan zelf beoordelen in hoeverre de respectievelijke auteurs aan deze opdracht hebben voldaan.

Internationale achtergrond

Zo'n overzicht als hierboven genoemd kan natuurlijk niet worden gegeven in isolement van de internationale ontwikkelingen en discussies in het vakgebied, maar het was niet de bedoeling (en kon dat ook niet zijn) om dat in zijn geheel te schetsen en nog minder om de (relatieve) Nederlandse bijdrage daaraan te identificeren (als dat theoretisch al mogelijk zou zijn). Wel dienen die ontwikkelingen als het kader en de achtergrond van de artikelen. Soms loopt de ontwikkeling in Nederland parallel aan wat elders gebeurt, soms is er wel degelijk sprake van afwijkingen in thema's, werkwijze en benadering. Hierboven zijn daarvan al enige voorbeelden gegeven. Sommige ontwikkelingen werden in Nederland nauwelijks of in het geheel niet opgepikt, andere veel meer. Dit weerspiegelt deels de specifieke politieke ligging en positie van Nederland. Dit nummer bouwt in die zin voort op eerdere pogingen het karakter van het Nederlandse onderzoek onder woorden te brengen en de hoofdlijnen van het onderzoek te beschrijven. Maar dat gebeurde toen zeer globaal.⁶ Thans ging het er om dit terrein, verdeeld in een aantal deelgebieden, verder in kaart te brengen en daarbij ook een kritisch oordeel over de ontwikkelingen te geven.

Het bestreken gebied

Het betrokken terrein kan als volgt worden omschreven. Het gaat enerzijds om een gebied dat enger is dan het geheel der internationale betrekkingen. De problemen van oorlog en geweld tegenover vrede en veiligheid betreffen weliswaar een centraal probleem van de internationale politiek, maar grote delen van de internationale betrekkingen vallen daar toch buiten. Anderzijds is de benadering ruimer dan in de leer der internationale betrekkingen/politieke wetenschap gebruikelijk is, omdat het perspectief multidisciplinair is en omdat zowel tussen-statelijk als intra-statelijk politiek geweld aan de orde komen. Ook is afzonderlijke aandacht besteed aan studies van het Nederlandse buitenlandse beleid.

Wij hebben een poging gedaan de belangrijkste thema's in het on-

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel
derzoeksgebied te identificeren en deze zodanig af te bakenen dat in
beginsel het hele onderzoeksgebied werd bestreken. Zoals iedere
indeling, is ook deze enigszins arbitrair. De onderhavige indeling werd,
het zij direct toegegeven, mede bepaald door verwachtingen ten
aanzien van de mogelijkheid om belangstelling te wekken bij bepaalde
potentiële auteurs, terwijl het aantal onderwerpen mede werd bepaald
door overwegingen van redactionele aard.

Een overzicht van de inhoud

In het eerste artikel brengt **Jaap de Wilde** aan de hand van de grote inter-
nationale debatten in de Leer der Internationale Betrekkingen, de
marge in kaart die door IB-wetenschappers in de 'Lage Landen' is
opgeëist en karakteriseert deze als 'perifere talenten'.

In de polemologie is zeker tot voor kort altijd veel plaats ingeruimd
voor de problematiek van bewapening en ontwapening,
bewapeningsprocessen en in het algemeen de vraag of er een verband
is tussen aard en omvang van de bewapening en kans op oorlog. De
literatuur over die problemen wordt vervolgens behandeld door
Herman de Lange.

Het derde artikel, geschreven door **Jan Geert Siccama**, behandelt wat
wel kan worden aangeduid als het strategiedebat, in het bijzonder wat
betreft de betekenis en de rol van de kernwapens en de militaire
strategie (nucleair, conventioneel, 'defensief').

In het volgende artikel staat een andere benadering van het vredes-
vraagstuk centraal, namelijk die van het internationale recht. De Neder-
landse literatuur over dit onderwerp wordt geanalyseerd door **Ige
Dekker** en **Nico Schrijver**.

In de daarop volgende artikelen verschuift het perspectief naar de
binnenlandse situatie. **Duco Hellema** schrijft over de Nederlandse
buitenlandse politiek. Aansluitend behandelt **Philip Everts** de bin-
nenlandse factoren in het buitenlandspolitieke proces, zoals de publieke
opinie in haar verschillende gedaanten.

Tot voor kort was de aandacht in het onderzoek vooral geconcen-
treerd op internationale conflicten en dan met name op het Oost-
Westconflict en de dreiging van een oorlog met kernwapens. Die
vormden de belangrijkste *raison d'être* van het onderzoek. Maar die
oorlog vond niet plaats terwijl tientallen oorlogen elders in de wereld,
met name in de Derde Wereld wel uitbraken. Over de relatie tussen
vrede en ontwikkeling werd wel al langer geschreven, maar pas sinds
kort is er systematische aandacht voor, althans in Nederland. Daarover

TRANSAKTIE

schrijft *Luc van de Goor* in het volgende artikel. Een ander, verwant onderzoeksgebied wordt gevormd door andere vormen van geweld dan oorlog, zoals terrorisme. Ook daar is groeiende aandacht voor. Wat we daarover weten en niet weten wordt onderzocht door *Frank Buijs*. Tot slot is een artikel opgenomen, van de hand van *Peter Baehr*, waarin het omvangrijke Nederlandse onderzoek wordt geïnventariseerd op het gebied van de mensenrechten, die immers evenzeer een factor van vrede en conflict zijn.

Lacunae

Het is evident dat door een en ander toch bepaalde onderwerpen of wel geheel buiten beeld bleven dan wel tussen wal en schip vielen. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het onderzoek naar Sociale Verdediging, waarover in *Transaktie* veel werd geschreven (onder andere door H.W. Tromp, J. Niezing en A. Schmid) en waaraan nog eens een speciaal nummer (1983, 3) is gewijd. Daarnaast werd ook weinig aandacht geschonken aan studies van conflictgebieden, zoals Centraal- en Oost-Europa, het Midden-Oosten, het Indische subcontinent of de problematiek van Zuidelijk Afrika, hoewel die toch ook de aandacht van onderzoekers hebben getrokken. Hetzelfde geldt voor de literatuur over recente oorlogen, zoals die in het voormalig Joegoslavië en de Golfoorlog van 1991. Een ander meer recent aandachtsgebied is, net als in andere landen, de problematiek van het nationalisme in zijn verschillende verschijningsvormen.⁷ Ook is weinig of geen aandacht besteed aan een specifiek gebied dat in de jaren zeventig meer aandacht trok dan de laatste tijd het geval is: de vredespedagogiek en het vredesonderwijs, waaraan in Nederland in het kader van het Polemologisch Instituut in Groningen, het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken en elders relatief veel aandacht is gegeven (door onderzoekers als R. Aspeslagh, H.B. Gerritsma, B.J.T. ter Veer en L.J. Vriens).

Wat tot onze spijt ontbreekt is een artikel waarin de literatuur over de contemporaine internationale betrekkingen (politiek en economisch) met name de Oost-Westbetrekkingen (en in functie daarvan ook de West-Westrelaties) en de problematiek van de organisatie van de Europese veiligheid wordt behandeld. Dat is helaas niet gelukt, evenmin als een hoofdstuk over de literatuur over dat grote vredesexperiment: de Europese integratie.

Ten slotte is er een groep publicaties die niet genoemd is omdat zij niet zozeer geschreven werden om het onderzoek verder te brengen, maar veeleer reproductief waren en beoogden bestaande kennis

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel toegankelijk te maken en over te dragen: in het onderwijs en in de maatschappij als geheel. Het enige door één auteur als inleiding in het vakgebied geschreven boek is nog steeds *Vredeswetenschap. Inleiding in de polemologie* (1981), van de hand van B.V.A. Röling, een bewerking van een overzicht dat eerder verscheen ten behoeve van een cursus voor TELEAC (Röling 1968, 1971). Hierin bouwde Röling ook voort op zijn boek uit 1963 *Over oorlog en vrede*. Bij zijn afscheid verscheen een bundel met bijdragen van zijn medewerkers, die ook beoogde een overzicht te geven van belangrijke thema's uit het vakgebied (Van den Burg e.a. 1977). Hierna verschenen in de jaren tachtig verschillende als overzichtswerken en inleidingen voor studenten bedoelde bundels (Everts en Tromp (red.) 1981; De Vree (red.) 1982). Deze werden gevolgd door bundels, gewijd aan internationale betrekkingen meer in het algemeen, al neemt het oorlogsvraagstuk daarin uiteraard ook een centrale plaats in (Soetendorp en Van Staden 1987, bewerkt als Koch, Soetendorp en Van Staden 1994). Opgezet vanuit een specifieke invalshoek, de psychologie in zijn verschillende aspecten, was nog een ander inleidend werk (Van Hooff e.a. 1990).

Het probleem van de selectiviteit doet zich, althans in potentie, in nog sterkere mate voor, binnen de artikelen waar we te maken hebben met idiosyncratieën en voorkeuren van individuele auteurs. Sommige mensen zullen zeker reden hebben zich te kort gedaan te voelen en voor hen zal het een schrale troost zijn te vernemen dat de redactie haar uiterste best heeft gedaan dit soort teleurstellingen zoveel mogelijk te voorkomen. In aanvulling op de bij de hierna geplaatste artikelen horende bibliografie is een uit verschillende bronnen afkomstige lijst van publicaties in boekvorm samengesteld, die in de bibliografie is geïntegreerd.⁸

Conclusies

Wat kunnen we na deze exercitie nu aan grote lijnen trekken? De volgende tentatieve conclusies dringen zich op.

Een eerste observatie is dat de auteurs nogal uiteen lopen in hun evaluatie van wat al dan niet bereikt is. Optimistisch is vooral Baehr, die de nadruk legt op de veelheid van recente studies en het perspectief voor de komende jaren. Ook Hellema is positief over het vele dat is bereikt. Hetzelfde geldt voor Everts, maar deze concludeert ook dat we ten aanzien van een aantal centrale vragen niet veel verder zijn gekomen dan twintig jaar geleden. Het door hem behandelde onderzoek stuit steeds weer op dezelfde methodologische grenzen.

Negatief is ook het oordeel van De Lange, die de nadruk legt op de structurele en ideologische factoren die vooruitgang in het onderzoek in de weg stonden. Een aantal schrijvers, waaronder Siccama en De Wilde, legt vooral de nadruk op de niet altijd positieve manier waarop de politieke en Nederlandse actualiteit het onderzoek hebben beïnvloed. De laatste laat ook zien dat van een eigen Nederlandse bijdrage aan het denken over internationale betrekkingen nauwelijks sprake is en spreekt, zo lijkt het, enigszins laatdunkend — maar misschien wel terecht — over 'polderpolemieken'. Ook Siccama beklemtoont dat de in de Nederland gewisselde argumenten de stand in de internationale discussie weerspiegelden maar daar weinig aan toevoegden. Anderen leggen op een andere manier tekorten bloot door enerzijds te beklemtonen waar aanzienlijke lacunes in de kennis zitten (Buys) of door de nadruk te leggen op het feit dat een onderwerp wellicht in Nederland wel de aandacht trok, maar eigenlijk niet leidde tot eigen empirisch onderzoek (zoals Van de Goor betoogt ten aanzien van de relatie tussen onderontwikkeling en geweld). Dekker en Schrijver stellen iets dergelijks vast ten aanzien van het volkenrechtelijk vredesonderzoek, wat door Röling werd bepleit en geïntroduceerd maar als onderzoeksagenda maar in beperkte mate tot concrete activiteiten op dit terrein leidde.

Hoe staat het met de invloed van (de resultaten van) onderzoek op het beleid? Het leveren van 'bruikbare' kennis is immers van meet af aan een belangrijk doel, zo niet de *raison d'être* van het onderzoek naar oorlog en vrede geweest, zoals Everts beklemtoont. Sommigen zijn daar optimistischer over dan anderen. Siccama betoogt dat de invloed vooral liep van de politieke actualiteit naar het onderzoek en niet omgekeerd en meent overigens dat die laatste invloed niet aan te tonen is. Baehr is daarentegen wel optimistisch over de interactie tussen beleid en onderzoek. De Lange op zijn beurt lijkt te argumenteren dat de grote gerichtheid op de politieke actualiteit, zeker in de jaren zeventig, alleen maar schadelijk is geweest. De polariserende omstandigheden van die jaren hebben het vak niet vooruitgebracht en integendeel het — verdiend of ten onrechte — een tijd lang een slechte naam bezorgd.

Ronduit pessimistisch over de huidige institutionele en financiële stand van zaken toont zich een aantal auteurs (vooral De Lange en Siccama). Weliswaar vormen de in de verschillende artikelen genoemde onderwerpen en thema's voor nader onderzoek een omvangrijk en in principe ook realiseerbaar programma, de middelen die daarvoor nodig zouden zijn, zijn in verregaande mate ontoereikend. Een veel positievere conclusie, die sommigen trekken, is dat nu met veel minder mensen veel meer wordt gedaan (De Lange, Hellema).

De voor dit overzicht gekozen methode om verschillende auteurs te laten schrijven over deelonderwerpen die zij goed beheersen heeft een nadeel in zoverre nog meer nadruk valt op de verbrokkeling van het vak en het ontbreken van een integrerend perspectief dan in een monografie het geval zou zijn. Er is aan de ene kant sprake van een grote en steeds groeiende hoeveelheid detailstudies en in het algemeen empirisch materiaal, maar het ontbreekt aan een breder theoretisch raamwerk waarin dit alles geordend en inzichtelijk gemaakt kan worden. Everts en Hellema, maar ook anderen wijzen hierop. Dekker en Schrijver komen tot min of meer dezelfde conclusie als zij vast stellen dat in Nederland weliswaar vele deelstudies worden uitgevoerd, maar dat het anders dan voorheen, ontbreekt aan grote samenhangende projecten ondernomen vanuit een bepaalde school.

Hoewel uit het bovenstaande blijkt dat de conclusies die de verschillende auteurs trekken niet geheel eensluidend zijn, lijkt er enige (expliciete, dan wel impliciete) overeenstemming te bestaan over de volgende waarnemingen. De Nederlandse bijdrage aan het onderzoek naar oorlog en vrede en internationale betrekkingen is niet te verwaarlozen. Met name door specifiek empirisch onderzoek en een groot aantal gevalstudies (veelal in de vorm van dissertaties) is een belangrijke bijdrage geleverd. De kanttekeningen bij de positieve waardering zijn echter opvallend. Het Nederlandse onderzoek (en ook *Transaktie*) loopt niet voorop, maar volgt getrouw de in het buitenland gevoerde debatten. De concentratie op detail- en gevalstudies heeft het moeilijk gemaakt om tot een collectieve systematisch theoretische bijdrage te komen. Dit verklaart voor een groot gedeelte waarom verklarende antwoorden op fundamentele vragen vaak nog steeds ontbreken. Ook de controverses die vanaf het begin een geventureerde aanpak in de weg hebben gestaan en die resulteerden in ideologische in plaats van theoretische discussies, zijn hier debet aan. In 1993 signaleerde Siccama (p. 9) het inhoudelijke gebrek aan systematiek al in *Transaktie*: "Het werk was en is versnipperd over talloze terreinen (vredeonderwijs, vijandbeeld, bewapening, enzovoort), maar een poging om op een systematische en langdurig volgehouden manier onderzoek naar de oorzaken van oorlogen te ondernemen, is steeds achterwege gebleven". De polemologie als 'ongedisciplineerde discipline' dus (De Wilde 1991b). Anno 1996 is het uitblijven van een geïntegreerde onderzoeksagenda echter niet meer het gevolg van het bestaan van verschillende scholen, maar van de versnippering van het onderzoek over minder duidelijk herkenbare onderzoekskernen. De ideologische component van de wetenschappelijke betrokkenheid is veel geringer, maar nu lijkt de institutionele verbrokkeling een meer geïntegreerde

---

aanpak in de weg te staan.

Een tweede voorzichtige waarneming betreft de relatie tussen politieke actualiteit en wetenschappelijke aandacht. Publicaties betroffen veelal onderwerpen die in de (internationale) politieke belangstelling stonden. In Nederland heeft dit bijvoorbeeld (mede als gevolg van de publieke opinie) geleid tot relatief veel aandacht voor sociale verdediging, non-provocatieve defensie, de inzet van kernwapens en de relatie tussen ontwikkeling en veiligheid (denk bijvoorbeeld aan Rölings ideeën over 'structureel geweld'). Ironisch is echter dat er een invers verband lijkt te bestaan tussen de objectieve behoefte aan polemologische kennis en de bereidheid van politici hiervoor geld beschikbaar te stellen (Siccama 1993).

De toekomst van dit blad

In de inhoud en het redactionele beleid van dit blad weerspiegelen zich de laatste jaren de trends die hierboven zijn geobserveerd: een verbreding van de belangstelling naar andere invalshoeken in het oorlogsvraagstuk dan die van de problemen van bewapening en ontwapening en van het Oost-Westconflict, een streven om aan het geheel van de grote internationale vraagstukken van deze tijd aandacht te geven en een poging om deze problemen vanuit verschillende disciplines te belichten. De belangrijkste vraag aan het begin van het huidige decennium was of *Transaktie* de 'crisis in de polemologie' (De Wilde 1991b) na de Koude Oorlog zou overleven. Gelukkig gaf in eerste instantie het stellen van de vraag "Is er nog polemologie na de Koude Oorlog" op zich al weer aanleiding tot onderzoek naar haar beantwoording (Everts 1990; Tromp 1990; De Lange 1990; De Wilde 1991b; Siccama 1991; Wessel 1991). Maar ook na de crisis (waarvan kwalitatief inhoudelijk in *Transaktie* overigens niet veel te merken was) is het blad zijn bestaansrecht blijven bewijzen. De bredere aanpak waarvoor is gekozen dient er voor te zorgen dat de verschillende relevante disciplines gemakkelijker kunnen (blijven) bijdragen aan de 'wetenschap van oorlog en vrede' — een begrip dat expliciet in de ondertitel van *Transaktie* blijft staan. In dit verband constateren Dekker en Schrijver in hun artikel dat het blad de laatste jaren kennelijk ook voor volkenrechtelijke auteurs interessant is geworden. Gezien de beperkingen van het Nederlandse taalgebied is dit alles natuurlijk slechts in beperkte mate mogelijk, maar gelukkig is er ondanks alle beperkingen in het onderzoek toch sprake van een groeiend aanbod van goede stukken.

Ter inleiding Ph.P. Everts, H.B.M. de Lange, R.A. Wessel

Ter gelegenheid van dit jubileum is ook een onderzoekje gehouden naar de mate van tevredenheid van de lezers en hun wensen. Overweldigend veel reacties leverde dat niet op, maar er bestond onder degenen die wel reageerden een grote mate van eenstemmigheid in hun overwegend positieve oordeel. De reacties bevatten voorts een aantal nuttige suggesties. Dat alles steunt de redactie in haar voornemen het huidige beleid voort te zetten. Terecht wordt tegenwoordig gehamerd op het belang van publicaties voor een internationaal gehoor, dat wil zeggen in Engelstalige bladen en boeken. *Transaktie* blijft echter een blad voor Nederlandstalige onderzoekers. Ook 'in eigen kring' moet de discussie voort gaan. De redactie blijft hopen niet alleen met dit nummer maar ook in de komende jaren te kunnen voorzien in de behoefte aan kennis van wat het wetenschappelijk onderzoek naar de problemen van oorlog en vrede en de andere grote internationale vraagstukken heeft opgeleverd.

Noten

1. Röling 1959. Zie ook De Lange 1995.
2. Een uitzondering in de eerste jaren was de militair/hoogleraar Dr F.C. Spits.
3. Zie hierover een eerder artikel in dit blad: Siccama 1993.
4. Pogingen om ook het onderzoek in het Nederlandstalige deel van België 'mee te nemen' zijn om een aantal redenen gedeeltelijk in goede bedoelingen blijven steken. Het valt op dat de eenheid van het taalgebied van 'De Lage Landen' nooit tot een academische eenheid heeft geleid ondanks wetenschappelijk verkeer over de grenzen. In feite was en is België voor Nederland (en vermoedelijk ook omgekeerd) evenveel 'buitenland' als Duitsland en Frankrijk.
5. De redactie is Jaap de Wilde buitengewoon erkentelijk voor dit waardevolle en praktische initiatief. Zie de aankondiging elders in dit nummer waar details worden verstrekt over het bestellen van deze index.
6. Everts 1988. Een beknopte en gewijzigde versie daarvan verscheen als Everts 1989. Zie voor een wat ouder overzicht Baehr 1982.
7. Voor titels raadplege men de bibliografie aan het einde van dit nummer.
8. Zie voor een overzicht van publicaties ook de jaarlijkse bibliografie in het *Jaarboek vrede en veiligheid*.